

KİNO, TELE VƏ DİGƏR EKTRAN SƏNƏTLƏRİ

UOT 791.43.

ORCID: 0009-0009-4568-7583

DOI: 10.52094/UJDS8976

Xəyal Əhliman oğlu Əfəndiyev
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant
efendi.x.e@gmail.com

DÜNYA UŞAQ KİNOSUNDA ƏSAS MÖVZU VƏ JANR TENDENSİYALARI (2005-2025)

Xülasə: Bu məqalə son iyirmi ildə (təqribən 2005-2025) qlobal uşaq kinosunda dominant olan əsas mövzu və janr tendensiyalarını müqayisəli şəkildə təhlil etməyi qarşısına məqsəd qoyur. Bu mövzuda araşdırmanın əsas məqsədi Azərbaycan uşaq kinosunun dramaturji inkişafı üçün beynəlxalq konteksti müəyyənləşdirməkdir. Təhlil Cozef Kempbellin “Qəhrəmanın səyahəti” (Monomif) və Sid Fildin “Üç aktlı struktur” kimi klassik dramaturgiya nəzəriyyələri, eləcə də Jan Piaje və Lev Vıqotskinin koqnitiv inkişaf nəzəriyyələri əsasında qurulmuşdur. Kontent-analiz metodu ilə Disney, Pixar, DreamWorks kimi kommersiya studiyalarının və İran, Avropa kimi milli kinematografiyaların representativ filmləri araşdırılmışdır. Əsas tapıntılar göstərir ki, qlobal uşaq kinosu 3D animasiyanın dominantlığı, janr hibridizmi, qəhrəmanların psixoloji dərinliyinin artması, fərdiyyətçilik, “seçilmiş ailə” (found family) və sosial-ekoloji məsələlərə yönəlmə kimi tendensiyalarla səciyyələnir. Nəticədə Azərbaycan uşaq kinosuna bu qlobal təcrübələrdən faydalanmaqla yanaşı, milli kimliyi qoruyan orijinal narrativlər yaratmaq tövsiyə olunur.

Açar sözlər: Uşaq kinosu, Dramaturgiya, Janr tendensiyaları, Mövzu tendensiyaları, Cozef Kempbell, Azərbaycan kinosu.

Uşaq kinosu müasir qlobal mədəniyyətin formalaşmasında bir əyləncə vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də dəyərlərin, sosial normaların və mədəni kodların ötürüldüyü mühüm bir platforma rolunu oynayır. Kino həm də mədəniyyət, əxlaq və qloballaşma proseslərinin ötürücüsü kimi çıxış edir.

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların inkişafı və qlobal media bazarının genişlənməsi ilə uşaq kinosu görünməmiş bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu, xüsusilə son iyirmi ildə (2005-2025) janr və mövzu seçimlərində köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Mövzunun aktuallığı uşaq kinosunun təsir gücünün artması və milli kinematoqrafiyaların qlobal rəqabət şəraitində öz yerini tapmaq zərurəti ilə əlaqədardır. Azərbaycan uşaq kinosu öz tarixi ənənələrinə malik olsa da müasir qlobal trendlərdən geri qalma riski ilə üz-üzədir. Bu vəziyyət milli kinematoqrafiyanın dramaturji boşluqlarını müəyyənləşdirmək və onları doldurmaq üçün beynəlxalq təcrübəni dərinlən öyrənməyi tələb edir. Əsas problem sualı belədir: Qlobal uşaq kinosunda hansı əsas mövzu və janr tendensiyaları dominantdır və bu tendensiyalar milli kinematoqrafiyalar üçün hansı dərsləri ehtiva edir?

Bu araşdırmanın əsas məqsədi son 20 ildə qlobal uşaq kinosunda müşahidə olunan əsas janr və mövzu dəyişikliklərini sistemli şəkildə təhlil etmək və bu təhlil əsasında Azərbaycan uşaq kinosunun dramaturji inkişafı üçün praktik tövsiyələr hazırlamaqdır. Araşdırma Disney, Pixar, DreamWorks kimi böyük studiyaların, eləcə də İran və Avropa kimi müstəqil və milli kinematoqrafiyaların representativ filmlərinin kontent-analizinə və müqayisəli təhlilinə əsaslanır. Uşaq kinosunun narrativ strukturunun təhlili hekayənin necə qurulduğunu və auditoriyaya necə təsir etdiyini anlamaq üçün fundamental əhəmiyyətə malikdir. Bu təhlil, iki əsas nəzəri çərçivəyə əsaslanır: universal hekayə strukturları və uşaqların koqnitiv qavrayışına uyğun narrativ tələblər.

Universal hekayə strukturları: Klassik dramaturgiya nəzəriyyələri uşaq filmlərinin strukturunu anlamaq üçün əsas baza təşkil edir. Cozef Kempbellin “Qəhrəmanın səyahəti” (Monomif) konsepsiyası qəhrəmanın adi dünyadan ayrılması, sınaqlardan keçməsi və yeni biliklə qayıtması arxetipini təsvir edir [1]. Bu struktur, xüsusilə, fantastika və macəra janrlarında qəhrəmanın daxili və xarici səyahətini təqdim edərək uşaqlara özünüdərk və böyümə prosesini öyrədir. Sid Fildin “Üç aklı Struktur” paradiqması isə (Giriş, inkişaf, həll) hekayənin sürətli və aydın narrativ tələblərinə cavab verir [2]. Bu sadə, lakin effektiv struktur kommersiya uşaq kinosunun dramaturji uğurunun əsasını təşkil edir.

Psixoloji narrativ tələblər: Uşaq filmlərinin təsirini anlamaq üçün onların hədəf auditoriyasının koqnitiv və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almaq vacibdir. Jan Pijajenin koqnitiv inkişaf nəzəriyyəsi uşaqların düşüncə tərzinin mərhələli inkişafını nəzərə alaraq filmlərin narrativ mürəkkəbliyinin yaş qruplarına uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Lev Vıqotskinin sosial-mədəni

inkişaf nəzəriyyəsi isə sosial qarşılıqlı əlaqənin və mədəni kontekstin əhəmiyyətini vurğulayır. Uşaq filmləri bu baxımdan uşaqların sosiallaşma prosesinə təsir edən, empatiya və sosial qavrayışı inkişaf etdirən “sosial laboratoriya” rolunu oynayır.

Tarixən uşaq kinosu dövlət ideologiyasının uşaq şüuruna inteqrasiyası üçün ən effektiv vasitə olmuşdur. Xüsusilə Sovet İttifaqı dövründə uşaq filmləri gənc nəsildə kommunist dəyərlərini və sosial normaları formalaşdırmaq məqsədi daşıyırdı. Eyni zamanda, bu funksiya müasir dövrdə də fərqli formada davam edir; məsələn, Çin uşaq kinosunda kollektiv məsuliyyət və nəsil identikliyi aşılır. Həmçinin filmlər uşaqlarda milli kimlik və vətəndaşlıq anlayışlarını formalaşdırır. Məsələn, Yaponiyada istehsal olunan anime nümunələri uşaqlara milli kimlik daşıyıcısı kimi təqdim olunur. Digər tərəfdən, Hollivud istehsalı olan “ailə filmləri” çox vaxt qlobal istehlak mədəniyyətinin və liberal dəyərlərin ötürücüsü kimi çıxış edir. Bu prosesdə film həm cəmiyyəti əks etdirən güzgü, həm də onu yenidən quran bir alət rolundadır. Qlobal uşaq kinosu artıq müxtəlif irqi, etnik və marginal qrupları daha tolerant şəkildə təmsil edir. Məsələn, Harri Potter seriyası uşaqlarda irqçilik və qaçqınlara münasibəti dəyişməyə kömək edir.

1995-ci ildə Pixar-ın *Toy Story* filmi ilə başlayan 3D kompüter animasiyası (CGI) inqilabı isə uşaq kinosunun vizual dilini və istehsal standartlarını kökündən dəyişdi. Bu texnoloji üstünlük uşaq filmlərinin mütləq dominant janrına çevrildi. 2006-cı ildə Disney-in “Pixar”ı almasından sonra Disney animasiya filmlərinin narrativ strategiyasında əhəmiyyətli bir dəyişiklik müşahidə olundu [3]. “Pixar”ın təsiri ilə Disney filmlərində qəhrəmanların psixoloji konstruksiyası daha balanslaşdırılmış və insan təbiətinə yaxın olmuşdur. Əvvəlki Disney qəhrəmanları bir xüsusiyyət üzərində qurulurdusa, yeni qəhrəmanlar daha mürəkkəb şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə malikdir. Bu, qəhrəmanların daha inandırıcı olmasına və tamaşaçıların onlarla daha asan identifikasiya etməsinə səbəb olur. Bu filmlər qəhrəmanların sadəcə dəyişməsi deyil, həm də daxili dərkətmə yolu ilə böyüməsi üzərində qurulur. Müasir animasiya filmləri nadir hallarda tək bir janra sadıq qalır. Onlar komediya, macərə, musiqili, fantastika və dram elementlərini ustalıqla birləşdirərək janr hibridizmi yaradırlar. Bu hibrid yanaşma filmlərin həm uşaq, həm də yetkin auditoriyanı cəlb etməsinə imkan verir.

Qlobal kommersiya kinosunun dominantlığına baxmayaraq, bəzi milli kinematoqrafiyalar özünəməxsus janr və narrativ üslublarını inkişaf etdirmişlər. İran kinosu, xüsusilə, uşaq filmləri sahəsində poetik realizm və sadə dram

janrının ən parlaq nümunələrini təqdim edir [4]. Məcid Məcidi (*Cənnətin Uşaqları*), Əsgər Fərhadı (*Ayrılıq*) və Cəfər Pənahi (*Ağ şar*) kimi rejissorlar uşaqların məsumiyyətini və dözümlülüyünü cəmiyyətin mürəkkəb sosial və əxlaqi problemlərini əks etdirmək üçün bir prizma kimi istifadə edirlər. Bu filmlərdə uşaqlar yetkinlərin mübahisələrində və sosial ədalətsizliklərdə bir növ əxlaqi barometr rolunu oynayırlar. Bu yanaşma Hollivudun fantastik dünyalarından fərqli olaraq tamaşaçını real həyatın çətinlikləri üzərində düşünməyə vadar edir. Avropa uşaq kinosu isə daha çox sosial dram və ailə problemləri mövzularına meyl edir. Bu filmlər uşaqların gündəlik həyatdakı real problemlərini, məktəb həyatını, dostluq və ailə münasibətlərini daha realistlik və psixoloji dərinliklə təsvir edir.

Son 20 ildə uşaq filmlərinin mövzu palitrası əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmiş və dərinləşmişdir. Müasir uşaq kinosunun mərkəzi mövzularından biri fərdiyyətçilik və özünüdərkdir. Hekayələr qəhrəmanın öz daxili dünyasını kəşf etməsi, öz qüsurlarını qəbul etməsi və fərqliliyini gücə çevirməsi ətrafında qurulur. Pixar filmləri (*Inside Out*, *Soul*) qəhrəmanın daxili emosional və psixoloji problemləri ilə mübarizəsini ön plana çıxarır.

Cədvəl. Mövzuların dramaturji əhəmiyyəti

Mövzu alt-kateqoriyası	Təsvir və dramaturji əhəmiyyəti	Nümunə filmlər
Daxili səyahət	Qəhrəmanın xarici konfliktlərdən daha çox daxili emosional və psixoloji problemləri ilə mübarizəsi.	“ <i>Inside Out</i> ”, “ <i>Soul</i> ”
Fərqliliyin qəbulu	Qəhrəmanın cəmiyyətin qəbul etmədiyi bir xüsusiyyətini qəbul edərək güclənməsi.	“ <i>Zootopia</i> ”, “ <i>Encanto</i> ”
Böyümə qövsü	Qəhrəmanın daxili dərk etmə yolu ilə böyüməsi və başqalarına təsir etməsi.	“ <i>Moana</i> ”, “ <i>How to Train Your Dragon</i> ”

Zootopia və *Encanto* kimi filmlər isə fərqliliyin qəbulu və cəmiyyətin qəbul etmədiyi bir xüsusiyyətin gücə çevrilməsi mövzusunu işləyir. Ənənəvi

ailə (*ata, ana və uşaqlardan ibarət kiçik ailə*) modelindən uzaqlaşma və “seçilmiş ailə” konsepsiyasının aktuallaşması müşahidə olunur [5]. Bu narrativlərdə qan bağı olmayan, lakin ortaq təcrübələr və emosional bağlar sayəsində ailəyə çevrilən personaj qrupları təsvir edilir. Bu tendensiya müasir cəmiyyətdə ailə anlayışının genişlənməsini əks etdirir və uşaqlara sevgi, dəstək və aidiyyət hissini qan bağından asılı olmadığını öyrədir. *Lilo & Stitch* filmindəki “Ohana heç kimi geridə qoymaz” prinsipi bu mövzunun ən yaddaqalan ifadələrindən biridir. Valideyn-uşaq münasibətlərindəki konfliktlər də daha realistik şəkildə təsvir olunur, valideynlərin qüsurları və səhvləri göstərilir (*A Separation, Turning Red*).

Uşaq kinosu getdikcə daha çox qlobal problemlərə toxunaraq uşaqlarda sosial məsuliyyət hissini inkişaf etdirir.

Ekoloji mövzular: Ətraf mühitin qorunması, iqlim dəyişikliyi və istehlakçılığın tənqidi kimi mövzular uşaq filmlərində alleqorik və ya birbaşa şəkildə təqdim olunur. *WALL-E* (2008) istehlakçı cəmiyyətinin fəsadlarını və ekoloji fəlakəti təsvir edən ən güclü nümunələrdən biridir [6]. Bu filmlər, uşaqlarda ekofobiya (ekoloji narahatlıq) hissini idarə etməyə və onları aktiv fəaliyyətə təşviq etməyə xidmət edir.

Sosial bərabərlik və müxtəliflik: Müasir uşaq kinosu irq, gender, mədəniyyət və fiziki müxtəliflik mövzularına daha çox diqqət yetirir. *Zootopia* (2016) sosial stereotiplər və gizli ayrı-seçkilik mövzusunun metaforik şəkildə təhlil edir. Disney-in *Moana* və *Encanto* kimi filmləri isə qeyri-Qərb mədəniyyətlərini və qadın qəhrəmanların özünürealizasiyasını ön plana çıxarır. Bu, uşaqlara inklüzivlik və tolerantlıq dəyərlərini aşılayır.

Nəticə. 2005-2025-ci illəri əhatə edən dövrü qlobal uşaq kinosunda həm dramaturji, həm də texnoloji baxımdan əhəmiyyətli bir təkamül mərhələsi kimi qəbul etmək olar. Bu tədqiqata əsasən demək mümkündür ki, müasir uşaq kinosu artıq didaktik hekayələrdən uzaqlaşaraq daha mürəkkəb emosional uşaq dünyası və qlobal sosial problemlərə fokuslanır. Dramaturji müstəvidə qəhrəmanların psixoloji dərinliyi və klassik “qəhrəmanın səyahəti” modelinin müasir reallıqlarla uyğunlaşdırılması əsas tendensiya kimi diqqət çəkir. Bu dövrün ekran əsərlərində özünüdərək, fərdiyyətçilik və “seçilmiş ailə” konsepsiyaları artıq ənənəvi ailə modellərini əvəz edərək uşaq kinosunun mədəni təsir dairəsini genişləndirməkdədir. Bununla yanaşı, bəzən təhkiyəyə daxil edilən ekoloji böhran, sosial bərabərlik kimi mövzular gənc nəslin qlobal məsuliyyət hissini formalaşmasının əhəmiyyətini vurğulayır. Fikrimcə,

aparılmış bu təhlil Azərbaycan uşaq kinosunun gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün metodoloji resurs kimi faydalı ola bilər. Bu sahənin inkişaf perspektivləri baxımından qlobal təcrübənin öyrənilməsi zəruri olsa da bu proses sadəcə xarici modellərin təqlidi ilə yox, qlobal dramaturji həllərin milli-mənəvi kodlarla sintezi yolu ilə hıyata keçməlidir. Xüsusilə, İran kinosunun poetik realizmi ilə Hollivudun struktur mükəmməlliyi arasındakı balansın tapılması Azərbaycan ssenari yaradıcılığı üçün faydalı bir yol xəritəsi ola bilər. Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, müasir Azərbaycan uşaq kinosunun qarşısında duran əsas vəzifə qlobal trendləri mənimsəmək, milli kimliyi qoruyan və rəqəmsal dövrün uşaqlarının koqnitiv tələblərinə cavab verən audiovizual məhsullar istehsal etməkdir. Bu prosesdə beynəlxalq təcrübənin dərinədən mənimsənməsi milli uşaq kinosunun qlobal rəqabətə davam gətirə bilməsi üçün mühüm şərtidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Campbell, J. (2020). *The Hero with a Thousand Faces* (Elektron nəşr). Joseph Campbell Foundation.
2. Field, S. (2005). *Screenplay: The foundations of screenwriting* (Yenidən işlənmiş nəşr). New York: Delta trade paperback (Bantam Dell).
3. Luna, M.I., & Marcos, R.G. (2024). Disney Reloaded: Pixar's Influence on the Evolution of Disney Animation Feature Films (1994–2018). *Journalism and Media*, 5(4), p.1452-1476.
4. Chaudhuri, S., & Finn, H. (2003). The open image: Poetic realism and the New Iranian Cinema. *Screen*, 44(1), p.21-38.
5. Searcey, C. (t.y.). 10 Best Found Family Movies of the 21st Century, Ranked. Collider. URL: <https://collider.com/found-family-movies-21st-century-best-ranked/>
6. Hawley, E. (2022). Nature on Screen: Making 'the Environment' Visible in Children's Film. *Environmental Communication for Children*. p. 123-154. URL: https://www.researchgate.net/publication/363275036_Nature_on_Screen_Making_'the_Environment'_Visible_in_Children's_Film

Khayal Ahliman oghlu Afandiyev

**Key Theme and Genre Trends in Global
Children's Films (2005-2025)**

Summary: This article aims at comparatively analysis of the dominant thematic and genre trends in global children's cinema over the last two decades (approximately 2005-2025). The main aim of the study is to define the international context for the dramaturgical development of Azerbaijani children's cinema. The analysis is based on classic dramaturgy theories such as Joseph Campbell's "The Hero's Journey" (Monomyth) and Syd Field's "Three-Act Structure", as well as the cognitive development theories of Jean Piaget and Lev Vygotsky. Using a content analysis method, representative films from commercial studios such as Disney, Pixar, and DreamWorks, as well as from national cinemas like Iran and Europe, were analysed. The main findings indicate that global children's cinema is characterised by trends such as the dominance of 3D animation, genre hybridisation, increased psychological depth of characters, individualism, the "found family", and a focus on socio-environmental issues. Consequently, it is recommended the Azerbaijani children's cinema to be based on these global practices while also creating original narratives that preserve its national identity.

Key words: children's cinema, dramaturgy, genre trends, theme trends, Joseph Campbell, Azerbaijani Cinema.

Хаял Ахлиман оглу Эфендиев

**Основные тематические и жанровые тенденции
в мировом детском кино (2005-2025)**

Резюме: Цель данной статьи – сравнительный анализ доминирующих тематических и жанровых тенденций в мировом детском кино за последние два десятилетия (примерно 2005–2025 гг.). Основная цель исследования — определить международный контекст для драматургического развития азербайджанского детского кино. Анализ основан на классических теориях драматургии, таких как «Путешествие героя» (мономиф) Джозефа Кэмпбелла и «Трехактная структура» Сиды Филда, а также на теориях когнитивного развития Жана Пиаже и Льва Выготского. С помощью метода контент-анализа были проанализированы репрезентативные фильмы коммерческих студий, таких как Disney, Pixar и DreamWorks, а также национальных киностудий, например, Ирана и

Европы. Основные выводы показывают, что мировое детское кино характеризуется такими тенденциями, как доминирование 3D-анимации, гибридизация жанров, увеличение психологической глубины персонажей, индивидуализм, «найденная семья» и фокус на социально-экологических проблемах. Следовательно, рекомендуется, чтобы азербайджанское детское кино опиралось на эти глобальные практики, одновременно создавая оригинальные нарративы, которые сохраняют его национальную идентичность.

Ключевые слова: детское кино, драматургия, жанровые тенденции, тематические тенденции, Джозеф Кэмпбелл, азербайджанское кино.